

Bretter György gyászkeretes fénye

Újra gyászolunk. A gyász élményét ösidöktől fogva műfajokba zárja a jelen — minden biztonnal az utókor okítására, mert a gyász fájdalomtól ezáltal még senkit sem szabadított meg az együttérzők közül. A gyász fájdalma a jaj élővilága, amely túlradarajtunk és amelyet főkezni, rejteni lehet, de megfékezni, elrejtteni nem. Feltör és zokog. Jajong és védekezésre készítet.

Védekezésünk az emlékezés és a jövőbe tekintés egyszerre.

Az emlékezés mindig jelenidejűvé avatja a múltat, és a veszteséget e veszteség emlékével próbálja helyettesíteni. És addig nem vagyunk vesztesek, amíg emlékezni tudunk, amíg emlékeinkkel kitölthetjük a jaj világát.

„Jajjad a föld“ — hangzik Bretter György történelmi múltat idéző kantátaszövegének a refrénje, amelyet mosolyogva ajánlott zeneszerzőinknek, hogy írják meg rá a gyász muzsikáját.

A jövőbe tekintő gondolatot is Ő határozta meg: a gondolat „új valóságot tulajdonít önmagának, hogy ismét életre kelhessen s végighallgathassa a világ erkölcsi ítéletét“.

Védekező gondunk a felejtés szorongásában szélesíti ki Bretter György életét és életművét túl a mán, és győz meg arról, hogy nem felejtjük el és nem is felejthetjük el annyiszor átolvasott és megvitatott esszéit, tanulmányait, vezérmotívumokká emelkedő paraboláit, szállóigékké elevenedő eszméit, amelyeknek próbakövét türelmes türelmetlenséggel az ifjúság ítéletében kereste és találta meg egyetemi előadásain, legendás szemináriumain, előadói körútjain. Emlékszem: életre való élményt jelentett számára az aradi könyvüzletben ellesett beszélgetés, amelyben a *Párbeszéd a jelennel* szerzőjét tizenévesek „a mi Marxunknak“ nevezték. És emlékezünk a filozófia tanszéken, a tanáriban zajló ad hoc vagy szervezett viták kereszttüzeiben mosolygó Bretterre, aki oly szívesen parafrázálta Bálint György nyomán Descartes „cogito“-ját: felháborodom, tehát vagyok, ellenkezem, tehát vagyok...

Emlékezünk, tehát vagyunk...

Emlékezünk állandóan kétkedő mosolyára, amely a számárfület mutogató napsugár játékos fényét idézte.

De magát a fény idézőjét elvesztettük. Csak fényidézésére emlékezhetünk.

*Mit tudtok ti hamar halandó emberek,
Ha lángképződés nem játszik veletek?*

— kérdezi a költővel együtt Vörösmarty-esszéjében. És fiatalon, talán érezve azt, hogy az öregség derűjére nem lehet várományos, az öreg költőről szóló gondolatai önvallomásként hangzanak. „Estéjén a filozofikumra lett alkat mérí fel a világot: vállalja az illúziómentességet. Mert... tudja, megtudta már, hogy nincs remény, csak harc van. Küzdés. Az élet küzdés. Ez a tartalma. És döntés. Mert az ember küzdelme mindig döntés. Felmentése nincs, döntenie — kell.“ És Bretter a költővel együtt mindezt tudta már. „Hiszen végleg a tiszta és hideg kékségbe szakadt.“

Párbeszéd a végtelennel

Az író Bretter György, aki megrendítően rövid és tragédiái sorozatával is rendhagyó életében konok kitartással teremtett halhatatlan emberarcú isteneket, hogy sorsuk példájában az eszményeinkhez méltó lét lehetőségét mutassa fel, im eljutott — ahogyan Ő lázadó szomorúsággal írta nekem — „a parti végére“. Most mégsem a felejthetetlen barát elvesztése miatt érzett fájdalom, hanem a gondolataival való két évtizedes viaskodás mondatja velem, hogy a párbeszéd, amelyet filozófusként a csendborító idő ellenében velünk, barátaival és harcostársaival folytatott, a koporsójára hulló göröngyök borzalmas kopogásával nem ér véget. Nem is érhet. Mert amíg élt, a modern magyar filozófiai esszé remekeit győnygőzve ki magából, emberi sorsunk, társadalmi helyzetünk és nemzetiségi létünk döntő problémáit is megfogalmazta. Ez a nem romlandó anyagú írói-filozófusi munka volt az ő példamutató versenyfutása az Idővel és a kórral, amelyről mindannyajunknál korábban és tisztábban látta, hogy a magát tovább álmodó gondolat életére tör. És ez a tisztánlátás hajtotta a metafizika legvégső kérdéseivel való viaskodásra, és ez a tisztánlátás fogalmaztatta vele az „itt és most“ logikáját és erkölcsét elemző, mélyre hatoló igazságait is. Tudom, hogy távolba néző összes gondolatainak hibátlan számbavételére most még hiányzik a tévedéskorrigáló távlat. De a napba repülő Ikarosz modern legendáját megálmodó író hite és magatartása már ma töretlen fénnel világít a jövőbe.

Ezért most, amikor nyitott sírhelyét körülállva utolsó búcsút veszünk Tőle, hogy ezután párbeszédünket a műveibe zárt gondolataival folytassuk tovább, a halál legyőzésére rendelt felejthetetlen könyveit, emberi és pedagógusi erkölcsét állítjuk a mulandóság útjába. Mert mi tudjuk, hogy nincs más eszközünk a halál legyőzésére, mint a teremtő gondolat hatalma.

Ikarosz boldogtalan zuhanásáról nincs ennél tisztább tanulságunk.

Ezért maradunk Vele a Léttel vívott küzdelemünkben — mindörökké.

Emléke fölött ne csak a kegyelet, hanem elkezdett harcainak továbbfolytatása öröködjék.

Prospero búcsúja

Száz élete van a színésznek. Csakis egy halála. Száz arcát — a gúnyosat, a fenségest, a bosszúst, a bölcsét, a kitárulkozót, a megközelíthetlent, a felvont szemöldökűt, a lebiggyedő ajkút, a meggyötörtet, a diadalmaskodót, a beletörődöt — mind a száz arcát nekünk, érettünk mutogatta. A százegyediket, az utolsót, a facies hippocraticát megtartotta magának. Az utolsó órák magányos titkát nem osztotta meg senkivel a Színész, aki az anyanyelv illő igéjével annyiszor varázsolta a teremnyi magányt együtt dobogó szívű közösséggé. Visszatért meghalni a szülővárosába, ide, a Fellegvár alá, ahol annyiszor — de már olyan régen nem! — gyúltak ki Erte az ünnepi reflektorok, hogy „fel tudja mutatni az embereknek az Embert, minden szépségével és elrettentő borzalmasságával egyetemben, kérlelhetetlen őszinteséggel“. Az Ő szavai ezek, az utolsók közül valók, a búcsú, a hagyaték, a végakarat szavai, ha meggondoljuk, hogy huszonnégy órával, mielőtt elmondhatta volna őket, elnémította felejthetetlen hangját a megsemmisülés, amellyel hosszú évek óta, félve, mint minden halandó, s bátran, mint a legkülönbek, viaskodott. Sok babért aratott, sok sebet kapott, a vég intő jelei között némi haladékot, majdnem annyit, hogy kis híján elmondhatta a 185 éves SZINPADRól a meghatott-megható szavakat, hitvallását többes számban, mint aki méltónak bi-

zonyult a legnemesebb szerénységre, arra, hogy egy közösség, egy kultúra nevében szóljon és hagyakozzék:

„Igyekeztünk a szűk esztendőkből is, a bőség idején is, szegénységben és jólétben emberi méltósággal és alázattal szolgálni, s vigyázni arra, hogy anyanyelvünket — a Szamos vizében fürösztve, a Gyalui-havasok ide surranó szellőjében megszártva — tisztán adhassuk tovább azok unokáinak, akiktől mi is ajándékba kaptuk, valamikor.“

Olyan színészt veszítettünk el, aki nemcsak szolgálni tudott a más szavával, de a maga súlyos gondolatait könnyedén magasba emelte, s úgy tudta írástudónak is művészként elmondani.

Varázsló volt Kovács György: nagy színész. Úgy tűnik, egész életében, nagy pályafutása során egyetlen szerep változatait igazította mindenkori önmagához. Nem volt ideje eltörni Prospero varázsvesszőjét, s a tudás könyvét a tenger „Mérőlánc által eddig el nem ért mélyébe“ vetni. De talán kipillantva a kolozsvári későősz alkonyodó egére, a mi Prosperónk eluttoghatta az Epilógusnak bár az első szavait:

*Bűbájam elszállt, odalón,
S ha még maradt csekély erőm,
Az már a magamé csak...*

György J. J. J.

A művészet bürokráciája... barlangja?

Jó dolga volt az első barlangrajzok készítőinek: csak úgy, minden bejelentés nélkül — és anélkül, hogy diplomával igazolták volna szerzett jogukat — feliskicelték a falra képzőművészeti tárlatukat, s ez mindmáig nyitva tart, legfeljebb az előkerült emberi csontokból tudjuk, hogy a kiállító művész hivatlan látogatói nem méltányolták a rajzokat, illetve a rajzok szerzőjét.

Persze, lehet, a művelődés- és művészettörténet egészen másképpen értékeli e régmúlt eseményeket (a „happeninget“ akkoriban még nem kellett szervezni), s a kései utódok — akiknek a bőrre megy a játék — sem értenek egyet velem e paradicsomi állapotok felidézésében. A sok évezredes, de különösen az utóbbi évszázados fejlődés a művészeti élet intézményesítésében jószerivel eltüntette a bizonytalansági tényezőt, s ha nem is sikerült még kitalálnunk, hogyan lehetne a tehetséghordozó géneket minden kiválasztottba beplántálni, a meglévő képességek alakításának módszertanát és a „kész“ művészegyenlőségek érdekvédelmét hovatovább biztosítja a világ. Ilyenformán pontosan kiszámítható a művészpálya íve: a főiskola (vagy egyetem) elvégzésétől a nyugdíjkorhatárig. (Némi kivételt az írók képeznek, minthogy ők diploma hiányában is, egyszerű véleményezések alapján „kiállíthatják“ munkáikat, s hatvanegynéhány esztendő korukon túl ugyancsak teljes jogú tagként léphetnek „színpadra“.) Korrekciók megengedtetnek ugyan, mert azért nem minden képzőművészeti-főiskolai-diplomás alkotását fogadja el az illetékes zsűri, s olykor újra láthatjuk a pódiumon egyik-másik idős színészünket, a tér-, norma- és egyéb-problémák azonban — nem is szólva a valószínűleg soha le nem gyűrhető művészi féltékenységről — meghatározóan szólnak bele a korrekciók érvényesítésébe, az egyedi megítélésbe.

Évek óta gyűlnek, akaratlanul is, emlékezetembe e témához illő példák. Rége óta figyelem, őszinte csodálattal egyébként, egyik legeredetibb látású festőművésznünk, Györkös Mányi Albert küzdelmét a különböző zsűrikkel és előírásokkal (pechére a diplomáját nem képző-, hanem zeneművészeti főiskolán szerezte). Nemrég megismerhettem Simon Sándor személyében egy rendkívüli tehetségű grafikus, akit néhány évvel ezelőtt a marosvásárhelyi művészeti középiskolából is eltanácsoltak, most érettségizett, de persze eredeti művészi látása nem volt elég

ahhoz, hogy első nekifutása a főiskolai felvételin legalább a selejtezőn átsegítse. Hazai magyar színházaink rendezőválságának ismeretében jó néhányan örömmel fedeztünk fel amatőr színjátszócsoporthoz előadásain egy olyan kiforrott rendező-egyéniséget, mint a bábszínész Koblicska Kálmán, s korábban, a Stúdió-51 vírágzása idején kíváncsian vártuk Cselényi László és Horváth Sz. István kibontakozását. És ami e jegyzet megírását nem engedte tovább halogatni, legutóbbi igazi színházi élményem. Tudom, igazságtalan vagyok, amikor az *Özvegy és leánya* kolozsvári előadásából csak ezt a „függöny“ utáni jelenetet emelem ki, de azon a június végi estén Senkálcsyky Endre utolsó, „státuszban“ történt föllépése rögződött belém: az a kitűnő kondícióban, alkotóereje teljében levő színész, aki pár héttel korábban a *Vágy a szilfák alatt* fizikailag is megerőltető főszerepében fiatalokat megszegyenítő frisseségről győzte meg közönségét, most az előadás végén magába roskadt öregemberként fogadta a tapsot. Senkálcsyky Endre búcsúzott, fájdalommal, a színpadtól. Sokkal fájdalmasabban, mint ugyanebben a produkcióban Orosz Lujza (ki hinné róla, hogy ő is nyugdíjra-érett?), hiszen a kiváló színésznőt továbbra is várják a filmszerepek...

Nem sorolom tovább a példákat. Nem vonok le tanulságokat. Csak hangosan gondolkodom. Abban a reményben, hogy mások is elmondják kiállítótermekben, színházi folyosókon, szerkesztőségekben oly gyakran hallható véleményeiket.

Bányai László hetvenéves

A romániai magyar értelmiségnek ahhoz a nemzedékéhez tartozik, amelynek a sors azt a szerepet szánta, hogy keresse a járható utat az erdélyi magyarság számára, amely az első világháború után merőben megváltozott politikai viszonyok közé jutott. Bányai Lászlót már az 1930-as évek elejétől azon kevesek között találjuk, akik a modus vivendit a magyarság demokratikus összefogásában s a román haladó erők oldalán, azokkal szövetségben jelölték meg. Ez a felismerés aztán megszabja a cselekvés irányát és kereteit. Bányai László, az esszéíró, publicista, pedagógus, történész, közéleti ember és mindenekelőtt politikus a vállalt feladathoz, elkötelezettséghez, önmagához mindvégig hű marad. Hű marad még akkor is, ha egyéni adottságai révén kényelmesebb s talán több babért termő munkaterületet is választhatott volna. Mert nyugtalan, kereső alkat, aki elvi alapokon és racionalista megfontolásokból vállalta a közösségi szolgálatot.

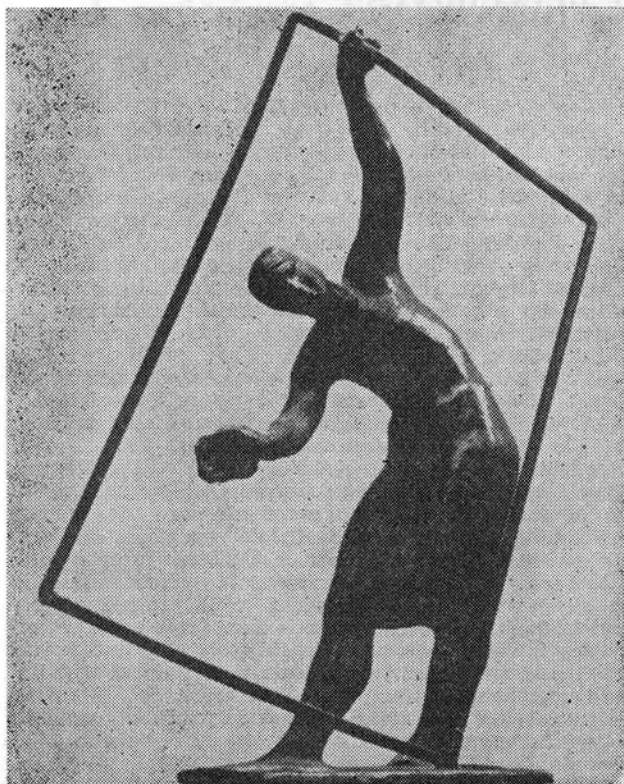
Gyümölcsöző tevékenységet fejt ki a Magyar Dolgozók Szövetségének (MADOSZ) szervezésekor, amelynek fáradhatatlan vezetői közé tartozik, mert benne a népi összefogás s a nemzetiségi jogok védelmének alkalmas eszközét látja. Ezért lesz már a harmincas évek elején a *Korunk*nak is munkatársa; e folyóirat lapjain teszi közzé legjobb társadalompolitikai írásait. Bányai László sokféle ágazó munkássága végső fokon az előbbi cél szolgálatában áll. Idézhetjük történetkutatói és közírói tevékenységét. Hogy az őt elsősorban érdeklő nemzeti-nemzetiségi kérdés fejlődését időbeli és térbeli meghatározottságában követhesse nyomon, előszere-ttel fordul az erdélyi történelem sorsformáló szakaszai, az 1848-as forradalom, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlási periódusának kérdései felé. A történelmi és az élettapasztalat alapján már mozgalmi-politikai pályájának legele-jén világosan felismeri a nemzet és a nemzetiség közti demokratikus viszony-rendszer mindkét fél számára előnyös voltát. *Nemzetiség és anyanyelv* című tanul-mányában (*Erdélyi Fiatalok*, 1930.) a következőket írja: „A nemzeti szellem többségi nemzet és kisebbségi nemzetiség esetében csak úgy lehet egyaránt építő jellegű, ha megszabadul a töke érdekkapcsolataitól és a hatalom sorvasztó beavatkozásától. A többségi nemzet biztonsága erősödik, ha lemond a kisebbségek rovására gya-korolt egyeduralom látszólagos előnyeiről. Különben maga a »haza« veszítene

vonzerejéből. [...] És természetesen minél hatékonyabb lesz az államok közti közeledés, kölcsönös érdekeik tiszteltetésben tartásával, annál kevesebb a lehetőség a külső ékverésre.“

Régebbi és újabb könyvei: *Magyarság a Duna völgyében. Ezer év tanúsága* (1938); *Harminc év. A romániai magyarság útja* (1949); *Hosszú mezszye* (1970); *Közös sors, testvéri hagyományok* (1973) és a többi megannyi lecsapódása, tanúja Bányai László szép, de nehézségektől s emiatt olykor tévedésektől sem mentes életútjának, a népek barátságáért folytatott majdnem félévszázados munkásságának.

A hetvenéves Bányai Lászlót akkor köszöntjük igazi megbecsüléssel, ha életművét tükröző s létkérdéseinket feszegető írásait tiszta szándékkal fel-fellapozzuk.

Egyedül

Oleg Komov: Az ablak